

Martyna Wielewska-Baka*, Tomasz Besta**

NAWIĄZANIA DO POLSKIEGO KRYZYSU DEMOKRACJI W IZRAELSKICH MEDIACH (WOKÓŁ PYTAŃ O WSPÓLNE DOŚWIADCZENIA I WZAJEMNE WYOBRAŻENIA)

Streszczenie

W niniejszym artykule analizujemy przykłady odniesień do polskiego kryzysu demokracji, które pojawiają się w kontekście kryzysu demokracji w Izraelu w aktualnej izraelskiej debacie publicznej – w mediach publicystycznych i informacyjnych o profilu liberalnym, lewicowym, centrolewicowym, krytycznie nastawionym wobec planowanej przez koalicyjny rząd Benjamina Netanjahu reformy sądownictwa. Pierwsza część publikacji to analiza artykułów, w których Polska występuje przede wszystkim jako negatywny punkt odniesienia. W drugiej części wykazujemy ważną obecność polskich przedstawicieli świata nauki i publicystyki w izraelskiej debacie publicznej. W ostatnim podrozdziale przyglądamy się grupom protestującym w Polsce i Izraelu, zapytując o charakter niebezpośredniej więzi społecznej – dotyczącej różnych grup narodowych (Polaków i Izraelczyków), ale opartej na tych samych, demokratycznych wartościach.

Słowa kluczowe: dyskurs publiczny, media izraelskie, kryzys demokracji, Polska, Izrael, społeczne reprezentacje, grupy defaworyzowane

Wstęp

Trwające od stycznia 2023 roku ogromne protesty w Izraelu to odpowiedź społeczeństwa na planowaną reformę sądownictwa, stanowiącą najbardziej radykalne przedsięwzięcie religijno-konserwatywnej koalicji pod przewodnictwem Benjamina Netanjahu – rządu wybranego w listopadowych wyborach¹ i zaprzysiężonego pod koniec grudnia ubiegłego

* Uniwersytet Gdański, e-mail: martyna.wielewska-baka@ug.edu.pl, ORCID: 0000-0001-5427-7302.

** Uniwersytet Gdański, e-mail: tomasz.besta@ug.edu.pl, ORCID: 0000-0001-6209-3677.

¹ Formowanie się przyszłej koalicji rządowej, walkę polityczną i narracje medialne z czasów przedwyborczych opisałam szczegółowo w pierwszym rozdziale książki:

roku². Po półrocznych protestach i tuż przed nadchodzącą wakacyjną przerwą w obradach – 24 lipca 2023 roku – Kneset przegłosował pierwszą z trzech planowanych ustaw, znoszącą tzw. kryterium racjonalności (zwane też czasem zasadą roztropności albo rozważności³). W obliczu jednoizbowego parlamentu i braku konstytucji⁴ uznaje się często, że Sąd Najwyższy jest jedyną instancją w izraelskim systemie władzy, która stanowi skuteczną zaporę przed nieracjonalnymi decyzjami rządu (decyzjami zagrażającymi interesowi publicznemu czy służącymi jedynie celom politycznym)⁵. Między innymi w związku z zapowiedzią kolejnych dwóch poprawek, tj. ustawy umożliwiającej Knesetowi ustanawianie komisji wybierającej sędziów i ustawy dopuszczającej odrzucanie orzeczeń Sądu Najwyższego zwykłą większością, w Izraelu i na świecie mówi się o trwającym w państwie żydowskim kryzysie demokracji, przypominającym procesy załamywania się praworządności m.in. na Węgrzech i w Polsce. Tym samym analizy porównawcze, zestawiające sytuację w Izraelu z wydarzeniami w innych krajach, stały się jednym z bardziej dostrzegalnych rysów zachodniej i izraelskiej publicystyki, komentującej kryzys polityczny w państwie żydowskim. Celem niniejszego artykułu jest analiza izraelskich narracji medialnych, które sięgają po porównania do kryzysu w Polsce.

Podobnie jak media zachodnie, izraelskie serwisy i dzienniki informacyjne korzystają z porównań do sytuacji polskiej czy węgierskiej. Szeroko zakrojone analizy porównawcze można odnaleźć przede wszystkim w prasie o profilu krytycznym wobec reformy sądowniczej (czy wobec rządu koalicyjnego). Media prawicowe, konserwatywne czy religijne – co oczywiste – rzadko kiedy przywołują kryzys demokratyczny w Polsce, a już na pewno nie budują siatki pojęciowej, w której Izrael mógłby pojawić się obok Polski. Przykładowo prawicowy dziennik „Israel Hayom” chętnie informuje o postępujących sukcesach dyploma-

M. Wielewska-Baka, *Anatomia nieobecności. Konflikt izraelsko-palestyński w mediach i w polityce*, Gdańsk 2023.

² Por. np. M. Matusiak, *Netanjahu po raz szósty: nowy rząd Izraela*, Ośrodek Studiów Wschodnich, <https://www.osw.waw.pl/>, 18.01.2023 (7.08.2023) lub A. Broś, *Wymiar sprawiedliwości w Izraelu – kolejny problem demokracji?*, „IUSTITIA”, 2022, nr 4(49).

³ K. Gebert, *Ziemia zbyt obiecana, na szybko*, *Ziemia zbyt obiecana*, <https://ziemia.zbytobiecana.pl/>, 31.07.2023 (4.08.2023).

⁴ Charakter, historia i współczesne dylematy izraelskiej demokracji zostały dobrze opisane w języku polskim, m.in. w monografii: K. Chaczko [i in.], *Demokracja izraelska*, Warszawa 2018.

⁵ Działanie i skuteczność zasady racjonalności świetnie wytłumaczyła Agnieszka Bryc w rozmowie z Dariuszem Rosiakiem w: *Raport o stanie świata*, <https://raportostaniewswiata.pl/>, 27.07.2023 (5.08.2023).

tycznych między Polską a Izraelem czy po prostu przedstawia Polskę w superlatywach⁶. Przedmiotem naszej analizy są artykuły publikowane w mediach nastawionych szczególnie krytycznie, lewicowych czy centrolewicowych, które otwierają przestrzeń dla interesujących, czasem merytorycznych, czasem jedynie schematycznych debat wokół kryzysu demokracji.

Polska i Węgry to nie jedyny kontekst porównawczy dla Izraela. Prawdziwą medialną burzę wywołała pod koniec marca 2023 roku informacja o telefonicznych „radach”, udzielanych izraelskiemu rządowi przez polskiego wiceministra spraw zagranicznych, Pawła Jabłońskiego. „Gazeta Wyborcza” pisała o „konsultacjach autokratów”⁷, londyński portal informacyjny „Middle East Eye” użył sformułowania *ready-made judicial reform template* – gotowego polskiego szablonu reformy sądownictwa, który Izrael może szybko i skutecznie użyć dla sforsowania swojej reformy. Przegłosowanie pierwszej z pakietu ustaw z 24 lipca zdaje się jedynie wzmacniać wcześniej ukute porównania między Polską i Izraelem⁸, a obok odniesień do sytuacji na Węgrzech zaczęły pojawiać się również analizy zestawiające reakcje sądów na antydemokratyczne zamachy np. w Indiach czy Brazylii⁹.

Pytanie o to, w jakim dokładnie kontekście i w jakim natężeniu w izraelskich mediach pojawiają się odwołania czy porównania do kryzysu demokracji w Polsce to pytanie tym bardziej ciekawe, że ani Polska, ani tematy europejskie nie stanowią centralnych wątków w izraelskiej debacie publicznej¹⁰. Z jednej strony, jak wyjaśnia Marek Matusiak z Ośrodka Studiów Wschodnich, w polityce zagranicznej o wiele ważniejszy jest, naturalnie, rejon bliskowschodni (zwłaszcza Iran, Liban, Arabia Saudyjska) czy relacje izraelsko-amerykańskie. Z drugiej strony, nieco wbrew temu, co zauważa Matusiak, trzeba pamiętać o licznych

⁶ Dobrym przykładem jest tu artykuł podkreślający – z wyczuwalnym zadowoleniem – że państwa przynależące do Unii Europejskiej i NATO muszą uznać krytykowaną (za osłabianie praworządności) dotychczas Polskę jako kraj chroniący Zachód przed Rosją, E. Beck, *The new Warsaw Pact: Poland at forefront of new European alliance against Russia*, Israel Hayom, <https://www.israelhayom.com>, 25.02.2022 (7.08.2023).

⁷ B.T. Wieliński, *Konsultacje autokratów, czyli co rząd PiS doradzał Beniaminowi Netanjahu*, Gazeta Wyborcza, <https://wyborcza.pl>, 27.03.2023 (7.08.2023).

⁸ Por. np. *idem*, *Co wspólnego mają Polska i Izrael? I dlaczego tak wiele?* Wieliński rozmawia z Gebertem, Gazeta Wyborcza, <https://wyborcza.pl>, 2.08.2023 (7.08.2023).

⁹ E. Bazelon, *In Israel, High Stakes for High Court: Democracy's Fate*, The New York Times, <https://www.nytimes.com/>, 30.07.2023 (7.08.2023).

¹⁰ M. Matusiak, *Co zwykli Izraelczycy myślą o Polakach? Jak ważnym krajem jest dla Izraela Rosja?*, Podcast Ośrodka Studiów Wschodnich, <https://www.youtube.com> (4.07.2023).

kontrowersyjnych dyskusjach w mediach polskich i izraelskich: wokół restytucji mienia żydowskiego z czasów II wojny światowej czy z okresu PRL-u, wokół wycieczek izraelskiej młodzieży do byłego niemieckiego obozu koncentracyjnego Auschwitz-Birkenau czy wreszcie wokół niepopularnej ustawy o IPN¹¹. Jak sądzimy zatem, pytanie o wątek polski w izraelskiej debacie publicznej powinno nie tyle brzmieć, czy Polska się tam pojawia, ale raczej: czy w izraelskiej przestrzeni publicznej jest miejsce na inną niż negatywna narrację o Polsce. A jeśli tak, to czy i w jaki sposób można tę narrację przekierować na pozytywne tory. Jaką rolę w tym procesie odgrywa fakt, że zarówno w Izraelu, jak i w Polsce pojawiły się podobne grupy – protestujące przeciwko antydemokratycznym zmianom? Czy możemy mówić o jakimś wstępnym etapie dostrzeżenia wspólnych, prodemokratycznych celów? I, wreszcie, jakich scenariuszy czy modeli zachowań dostarczają nam badania z obszaru psychologii relacji międzygrupowych?

Narracje apokaliptyczne: analizy porównawcze strategii politycznych

Artykuły w tonie uspokajającym, mocno dystansującym się od politycznego kryzysu w Izraelu były rzadkością już na początku 2023 roku. Dla zobrazowania tego trybu myślenia przytoczmy jeden z nich. W roli sceptyka wystąpił na przykład Gil Troy, „centrowy syjonista”, który w bardzo ciekawym tekście pt. *Izraelska demokracja ma się dobrze odniósł się z dużą rezerwą do nieustannie „zamartwiających się” obozów politycznych, zarówno prawicowych, jak i lewicowych*¹². Ci pierwsi niepokoją się o zagładę państwa żydowskiego, ci drudzy – o koniec demokracji. Nie da się zamienić różnorodnego Izraela w „charedi-stan”, jak chciałaby ultrapravicowa koalicja – wyjaśnia Troy. Jednocześnie, inaczej niż chciałaby lewica, społeczność izraelska wydaje się wspólnotą mocno zespoloną. Metarefleksyjny charakter uwag dziennikarza polega na analizie dotychczasowego publicznego dyskursu: niezwykle rozemocjonowanego i apokaliptycznego. Język polityki i mediów został opanowany przez społeczne nastroje, pośród których histeria, rozpacz, „wizje zagłady i mroku” dominują nad nadzieją i rozumą. „Demokratyczny Izrael nie został zbudowany z dnia na dzień – uspokaja Troy – zatem nie

¹¹ Niesławna historię o ustawie o Instytucie Pamięci Narodowej opisał szczegółowo Jacek Tacik w swojej reportażowej książce pt. *Jak nie lubić Żyda?*, Katowice 2023.

¹² G. Troy, *Israel's democracy is fine – beware Left, Right doom-and-gloomers – opinion*, The Jerusalem Post, <https://www.jpost.com>, 11.01.2023 (23.07.2023).

można go tak prosto zdemontować”. W opinii autora wszelkie porównania do Polski, identyfikacje w rodzaju „Izrael staje się Polską”, są przesadzone, nieadekwatne, nieproporcjonalne, a przede wszystkim niepotrzebnie sięjące niepokój i nadwyrężające wiarę w stabilną, silną demokrację izraelską.

Prawdziwą falę porównań do sytuacji w Polsce w mediach izraelskich – ale już w zupełnie innym duchu niż głos Troya – zapoczątkowała decyzja Benjamina Netanjahu o zawieszeniu prac legislacyjnych z dnia 27 marca 2023 roku. Cechą charakterystyczną tekstów dziennikarskich ze środowiska lewicowego czy centrolewicowego z tego okresu jest znajomość kontekstu polskiego, umiejętność zestawienia sytuacji w Polsce i Izraelu i, w efekcie, zamiast formułowania tezy o zażegnaniu kryzysu w związku z wstrzymaniem reformy nad wymiarem sprawiedliwości – wzmożenie czujności i pogłębianie nieufności wobec wiarygodności decyzji szefa rządu. Dobrą reprezentacją tego podejścia są głosy dziennikarzy publikujących w „Haareze”. Alon Pinkas wskazał na „zwodniczość” decyzji Netanjahu, posługując się idiomem *smoke-and-mirrors-show* – zasłoną dymną¹³. Zamrożenie procesu legislacyjnego – przekonywał Pinkas – to oszustwo i manipulacja, ruch mający sugerować, że protestujący odnieśli jakiś sukces. Decyzja Netanjahu jest gestem teatralnym, umownym, o wstrzymaniu reformy Pinkas pisał w cudzysłowie: to „rozmowy”, „negocjacje”, „kompromis”. Według dziennikarza „kompromisy w sprawie demokracji to oksymoron”. Kraje takie jak Turcja, Polska i Węgry Pinkas przywołuje jako przykłady systemów, które poszły na ustępstwa i wkrótce przestały być demokracjami.

Niezwykle ciekawym i znaczącym dla tego okresu głosem jest opublikowany w „Haareze” tekst polskiego autora – Michała Bilewicza, profesora Uniwersytetu Warszawskiego i kierownika Centrum Badań nad Uprzedzeniami. W tekście opublikowanym zaledwie dwa dni po zamrożeniu procesu legislacyjnego, 29 marca, Bilewicz wrócił do wspomnienia ogromnych protestów w Polsce z 2017 roku. Ta sama sytuacja – akademik przytacza słowa swojego węgierskiego kolegi – miała miejsce, kiedy władzę obejmowała tam partia Fidesz¹⁴. Dla izraelskiego czytelnika te porównania mają stanowić oczywistą wskazówkę: kiedy pięć lat temu polski parlament uchwalił ustawy umożliwiające m.in. kontrolę nad wyborem sędziów, załamał się system praworządności w Polsce. Kryzys demokracji staje się widoczny, jeśli w porę rozpozna się pierw-

¹³ A. Pinkas, *Beware Netanyahu's Smoke-and-mirrors Show. Israeli Democracy Is Still in Danger*, Haaretz, <https://www.haaretz.com>, 27.04.2023 (24.07.2023).

¹⁴ M. Bilewicz, *A Warning From Poland to Israel's Pro-democracy Protesters*, Haaretz, <https://www.haaretz.com>, 29.03.2023 (23.07.2023).

szy krok – przekonywał Shaun Walker w artykule pt. *Węgry i Polska dostarczają model dla izraelskiego zamachu na sądownictwo*, opublikowanym w kwietniu w „The Guardian”. Walker zestawiał Izrael z Polską i Węgrami, powołując się na ekspertów prawnych, wedle których „naturalnym pierwszym krokiem dla współczesnych autokratów”¹⁵ jest atak na wymiar sprawiedliwości. Uwagę zwracają przede wszystkim odmienne metody demontażu demokracji, które nie muszą być siłowe. Dziennikarz przywołuje zdanie Eli Salzberger z Uniwersytetu w Hajfie, wedle której w celu przeprowadzenia współczesnego zamachu stanu nie potrzeba już „wielkiej siły i zabijania ludzi, nie potrzeba armii i krwi na ulicach”. Tezę tę rozwinęli autorzy znanej książki pt. *Tak umierają demokracje*, książki mającej ambicję przedstawić i zanalizować przyczyny kryzysu amerykańskiego (sięgające o wiele dalej niż prezydentura Donalda Trumpa). Według Stevena Levitsky’ego i Daniela Ziblatta do przeszłości należy już przejmowanie władzy w państwach demokratycznych za pomocą siły, jak to było np. w Pakistanie, Peru, Argentynie, Brazylii czy Turcji¹⁶. Współczesne demokracje rozsadzane są od wewnątrz, „legalnie”, z rąk prezydentów czy premierów wyłonionych przez obywateli na drodze głosowania w wolnych i równych wyborach. Pośród państw, w których doszło do rozmontowania instytucji demokratycznych w sposób „legalny”, autorzy wymienili m.in. Polskę, Ukrainę, Rosję, Węgry czy Gruzję¹⁷.

W wyżej przytoczonych artykułach ważnym celem staje się rozpoznanie i analiza podobnych strategii politycznych, np. „pierwszego kroku”, sygnału wskazującego na nadchodzący kryzys. Najczęściej przywołuje się tu zmianę procedury wyboru sędziów w formie poprawki do konstytucji, którą uchwalił Viktor Orbán w 2010 roku. Kolejną dobrze rozpoznaną, powtarzalną strategią jest decyzja o zgłoszeniu sprzeciwu wobec niepożądanego aktu, decyzja dająca jedynie pozorną przewagę opozycjonistom. Zawetowanie ustawy przez prezydenta Andrzeja Dudę uciszyło protesty, by w cztery miesiące później niemal niezmienną reformą weszła w życie – przy znikomej liczbie protestujących. Ten sam scenariusz rozegrał się w Izraelu: tak jak Duda przed laty, tak teraz Netanjahu uspokaja naród i zgłasza weto, powołując się na ideę jedności narodu i konieczność zapobieżenia wojnie domowej¹⁸. Dla opisanie tej

¹⁵ S. Walker, *Hungary and Poland provide model for Israel’s assault on judiciary*, The Guardian, <https://www.theguardian.com>, 16.04.2023 (16.07.2023).

¹⁶ S. Levitsky, D. Ziblatt, *Wprowadzenie [w:] eidem, Tak umierają demokracje*, Łódź 2021, s. 9.

¹⁷ *Ibidem*, s. 11.

¹⁸ M. Bilewicz, *op.cit.* Znaleźnienienie podobieństw i różnic opisujących sytuację w Polsce i Izraelu jest tutaj kluczowe. Według Bilewicza oba społeczeństwa są mocno spolaryzowane, oba rządy – populistyczne, widzące we władzy sądowniczej przeszkodę,

politycznej taktyki Bilewicz przywołuje termin „ironii harmonii”. Według autorki tego konceptu, izraelskiej psycholożki Tamar Saguy, politycy wykorzystują „uspokajające przesłania, pokojowe interakcje i skupienie się na tym, co wspólne”, aby odwrócić uwagę poszkodowanych grup od działań opartych na przemocy, „nierówności i nadużyciach władzy”. Według Bilewicz-Saguy motywacja poszkodowanych do protestowania w imię równości czy sprawiedliwości spada, kiedy populistyczni politycy nawołują do narodowej jedności (harmonii właśnie)¹⁹. Powstaje zatem pytanie, czy społeczności izraelskiej uda się w najbliższej przyszłości przełamać budowaną przez populistów harmonię wymuszaną szantażem: kto nie z nami (rządem), ten jest zdrajcą zagrażającym interesom państwa. W jaki sposób różne grupy poszkodowane mogą wzmacniać swoje własne poczucie wspólnoty losu w obliczu nieliczącej się z ich głosem władzy – wspólnoty kształtowanej poza albo nawet wbrew hasłom populistycznym? Wydaje się, że obecne w izraelskiej przestrzeni publicznej debaty eksperckie z udziałem polskich przedstawicieli nauki i publicystyki mogą być postrzegane jako narzędzie wzmacniania własnego głosu i kooperacji antypopulistów.

Polsko-izraelskie debaty eksperckie w mediach izraelskich

Pożądanym aspektem publicznej debaty są z pewnością debaty eksperckie. Wraz z postępującym kryzysem demokracji w izraelskim dyskursie publicznym pojawiła się przestrzeń dla polskich komentatorów,

charakteryzujące się ekstremizmem (w Izraelu „minister Itamar Ben-Gwir otrzymał pozwolenie na utworzenie własnej zbrojnej policji”, w Polsce „przywódca Młodzieży Wszechpolskiej [...] został mianowany wiceministrem cyfryzacji”). Różnice autor dostrzega dwie: Polskę ogranicza w działaniach jej odpowiedzialność przed Komisją Europejską, podczas gdy Izrael wydaje się w swoich przedsięwzięciach bezkarny. Druga różnica dotyczy charakteru tkanki społecznej, dzięki której można wytłumaczyć o wiele większą liczebność protestujących w Izraelu: „W obu krajach intelektualiści, naukowcy i pracownicy umysłowi byli w tych protestach nadreprezentowani, podczas gdy populistyczny rząd prezentował się jako przedstawiciel «zwykłych ludzi». Nawet jeśli osoby z wyższym wykształceniem nadal stanowią liczebną mniejszość, ich wpływ ekonomiczny jest kluczowy dla rozwoju kraju. Jest to szczególnie prawdziwe w przypadku «kraju start-upów» w Izraelu i w mniejszym stopniu w Polsce, centrum taniej siły roboczej europejskiego przemysłu. Dlatego protesty wymiaru sprawiedliwości w Izraelu mogą potencjalnie znacznie bardziej zagrażać codziennemu funkcjonowaniu kraju”.

¹⁹ Koncept „ironii harmonii” został ciekawie opisany na stronie organizacji *The Association for Psychological Science*, w artykule, do którego odsyła link w „Haaretz”: *The Irony of Harmony: Why Positive Interactions May Sometimes be Negative*, Association for Psychological Science, <https://www.psychologicalscience.org>, 2.02.2009 (20.07.2023).

reprezentujących m.in. akademickie środowisko. Można tutaj zauważyć co najmniej dwa kluczowe elementy, charakteryzujące dyskusje w mediach izraelskich. Po pierwsze, odwołania do dyskursu naukowego pozwalają przeskoczyć apokaliptyczny, bardzo emocjonalny ton publicystyki. Schematyczne, uproszczone i automatycznie reprodukowane w mediach izraelskich i zachodnich porównania do kontekstu polskiego zastępowane są naukowym wyjaśnieniem czy popularnonaukowym komentarzem. Przykładowo, jednym z najczęściej przywoływanych w mediach izraelskich ośrodków naukowych jest Izraelski Instytut Demokracji. W 2020 roku placówka zorganizowała spotkanie z prof. Wojciechem Sadurskim, którego książka *Poland's Constitutional Breakdown* (2018, wyd. polskie 2020) stanowiła pretekst do rozmowy o sytuacji w Izraelu²⁰. Dobrą ilustracją odwołania się do wiedzy eksperckiej jest opublikowany w „The Times of Israel” artykuł Jeremy’ego Sharona. Dziennikarz streścił i rozwinął wystąpienia prelegentów nadzwyczajnej konferencji, zwołanej przez Izraelski Instytut Demokracji tuż przed głosowaniem izraelskiej koalicji nad reformą sądowniczą pod koniec marca 2023 roku. W konferencji wzięli udział m.in. ministrowie sprawiedliwości, byli sędziowie i liczni eksperci prawni z Izraela, Indii, Kanady, Irlandii i z różnych krajów Unii Europejskiej, w tym z Węgier i Polski²¹. Polskie środowisko naukowe reprezentował prof. Tomasz Tadeusz Koncewicz, dyrektor Katedry Prawa Europejskiego i Porównawczego na Uniwersytecie Gdańskim, analizujący moment inicjalny („pierwszy krok”), zapowiadający kryzys systemu politycznego. „Jeśli chce się obalić demokrację, trzeba zacząć od Trybunału Konstytucyjnego” – tłumaczył Koncewicz. Dokładnie to samo wydarzyło się na Węgrzech w 2010 roku – konstatował prof. Gábor Halmai, ekspert w zakresie prawa konstytucyjnego z Europejskiego Instytutu Uniwersyteckiego²². Analityczny artykuł Sharona, referujący główne punkty konferencyjnej debaty naukowej, wydaje się stonowaną reakcją na rozemocjonowane narracje w mediach, w których Polska jawi się jedynie jako negatywny punkt odniesienia.

Pojawiający się w izraelskiej przestrzeni publicznej polscy przedstawiciele nauki, będący jednocześnie swoistymi ikonami w polskiej debacie prodemokratycznej, stają się kimś w rodzaju przewodników dla izraelskiego środowiska intelektualnego – przewodników nie tylko dzielących się wiedzą, ale i doświadczeniem funkcjonowania w niesprzyjają-

²⁰ Nagranie debaty: *Democratic Backsliding – A View from Poland and Beyond*, The Israel Democracy Institute, <https://en.idi.org.il>, 10.08.2020 (15.07.2023).

²¹ Por.: *No other democracy in the world*, The Israel Democracy Institute, <https://en.idi.org.il>, 26.03.2023 (20.07.2023).

²² J. Sharon, *Legal scholars from Poland, Hungary warn of judicial overhaul's dangers to democracy*, The Times of Israel, <https://www.timesofisrael.com>, 27.03.2023 (16.07.2023).

cej sytuacji politycznej. Judy Maltz, dziennikarka pisząca dla „Haaretz”, przywołuje w swoim tekście trzy postacie dobrze znane w polskiej przestrzeni publicznej: Michała Bilewicza, Jarosława Kociszewskiego i Agnieszkę Bryc. Bilewicz, który – jak wspominaliśmy – pisał również dla „Haaretz”, w artykule Maltz pojawia się jako symbol nieugiętości wobec władzy. To między innymi ze względu na wstrzymanie przez Prezydenta Polski procedury nadania Bilewiczowi tytułu profesora zwyczajnego izraelscy akademicy zwrócili się do psychologa z prośbą o podzielenie się swoim doświadczeniem funkcjonowania w nieprzyjaznych warunkach politycznych. Kociszewski, publicysta i ekspert ds. bliskiego Wschodu, pojawia się w tekście Maltz na podobnych co Bilewicz zasadach – jako ten, który zrezygnował z pracy w Polskim Radiu po przejęciu władzy przez prawicę. Z kolei Agnieszka Bryc, politolożka z Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, rysuje obraz pełen nadziei, której może polskim protestującym dostarczyć izraelskie społeczeństwo. Ta życzeniowa wizja wzajemnego społecznego wsparcia była wyrażana wielokrotnie również w polskich mediach. Wspominany Wieliński pisał dobitnie: „Bardzo bym chciał, by współpraca polsko-izraelska obejmowała nie tylko naszych autokratów, ale także obrońców demokracji”²³. Wydaje się, że załączki tego wzajemnego wsparcia mogliśmy już zaobserwować w trakcie protestów w Izraelu.

W stronę narracji pozytywnej – na przykładzie wniosków z obszaru badań psychologii społecznej

Za jeden z bardziej przełomowych momentów, w którym grupy protestujące odwołały się do uniwersalnego kapitału społecznego (w tym wypadku: wspólnych norm demokratycznych i podobnego doświadczenia kryzysu), można uznać ponadspołeczną interakcję, próbę nawiązania dialogu poprzez odwołanie się do kulturowych kodów czy politycznych haseł wykorzystanych lub stworzonych na użytek antyrządowych demonstracji. Na najprostszym, podstawowym poziomie zainteresowanie podobnym doświadczeniem staje się tematem narracji medialnych. Przykładowo izraelski portal informacyjny „Ynet”, będący internetową angielsko- i hebrajskojęzyczną wersją dziennika „Yedi’ot Aharonot”, z dużym zainteresowaniem śledził i relacjonował ostatnie wydarzenia w Polsce, m.in. projekt „ustawy antyrosyjskiej”²⁴, sprzeciw Europej-

²³ B.T. Wieliński, *Konsultacje autokratów, czyli co rząd PiS doradzał Benjaminowi Netanjahu*, Gazeta Wyborcza, <https://wyborcza.pl>, 27.03.2023 (7.08.2023).

²⁴ עוד מכה לדמוקרטיה בפולין? "החוק נגד רוסיה" ש"יסלק את מנהיג האופוזיציה", Ynet, <https://www.ynet.co.il>, 29.05.2023 (20.07.2023).

skiego Trybunału wobec reformy sądowniczej²⁵ czy protesty antyrządowe w Warszawie²⁶. Społeczno-politycznym symbolem stał się strój wielu protestujących – biały czeppek i czerwona suknia, ubiór bohaterki z popularnej antyutopii Margaret Atwood pt. *Opowieści podręcznej*. Zarówno w Polsce, jak i w Izraelu grupy te upominały się o prawa kobiet – odpowiednio w świetle ustawy antyaborcyjnej i obaw przed ultraortodoksyjnymi partiami marginalizującymi kobiety i mniejszości²⁷. Ale za najbardziej fortunny przykład dialogu protestujących w Polsce i w Izraelu można uznać wykorzystaną przez obie grupy frazę „Yariv Levin, to (nie) jest Polin”. Wielokrotnie powtarzane przez demonstrujących Izraelczyków hasło „Yariv Levin, to nie Polin” to zwrot do izraelskiego ministra sprawiedliwości, którego nazwisko (Levin) rymuje się z hebrajskim odpowiednikiem słowa „Polska” (Polin). Niedługo potem, w czerwcowych, antyrządowych demonstracjach w Polsce pojawiło się hasło reinterpretujące, brzmiące tym razem „Yariv Levin, to jest Polin”²⁸ – hasło stwarzające podstawę dla innych, bardziej przyjaznych skojarzeń, nawiązujące do wspólnego, historycznego, społeczno-politycznego kontekstu wspierających się wzajemnie grup protestujących zarówno w Izraelu, jak i w Polsce. Demonstranci w Warszawie odśpiewali swój utwór – relacjonował Michał Bilewicz – „w nadziei na podniesienie morale wśród swoich izraelskich odpowiedników”²⁹.

Czy wspólne doświadczenie kryzysu demokracji będzie w stanie na trwałe zmienić charakter relacji i wzajemnych wyobrażeń mieszkańców Polski i Izraela? Wnioski z badań z obszaru psychologii społecznej podpowiadają, że z całą pewnością jest na to szansa. Jak ta potencjalność zostanie wykorzystana przez obie strony, pozostaje oczywiście niewiadomą. Szansę tę możemy uzasadnić, odwołując się do trzech mechanizmów psychologicznych: 1) roli społecznych / grupowych reprezentacji kształtujących rozumienie rzeczywistości i postawy wobec grupy obcej; 2) roli spostrzeganego podobieństwa w budowaniu pozytywnego wizerunku osób i grup; oraz 3) roli działań solidarnościowych opartych na współpracy grup defaworyzowanych.

²⁵ בית הדין האירופי נגד המהפכה המשפטית של פולין, שבדרך לספוג עוד עונשים, Ynet, <https://www.ynet.co.il>, 5.06.2023 (20.07.2023).

²⁶ "פולין: חצי מיליון בני אדם השתתפו בהפגנה "להצלת הדמוקרטיה", Ynet, <https://www.ynet.co.il>, 4.06.2023 (20.07.2023).

²⁷ Por. np. "Handmaid's Tale" author nods at inclusion in Israel protests, Times of Israel, <https://www.timesofisrael.com>, 20.03.2023 (26.07.2023).

²⁸ Krótką historię tych haseł przytacza Judy Maltz, referując opowieść Michała Bilewicza, zob. J. Maltz, *The View From Poland: "For Those of Us Fighting for Democracy, Israel Is a Sign of Hope"*, Haaretz, <https://www.haaretz.com>, 13.06.2023 (15.07.2023).

²⁹ *Ibidem*.

Pierwszy mechanizm związany jest z kształtowaniem obrazu grupy własnej i obcej przez dominujące w każdym z krajów dyskursy. Protesty w Polsce – te związane z walką o demokrację i prawa kobiet – i w Izraelu, przyczyniły się do podważenia dominujących dyskursów medialnych. Często spotykane reprezentacje medialne tych krajów (o Izraelu – konflikt bliskowschodni i starcia izraelsko-palestyńskie; o Polsce – kolejny postsowiecki kraj odwracający się od liberalnej demokracji) znalazły swoje kontrpropozycje/kontrprzekazy. Te nowe przekazy podkreślają zaangażowanie dużej części społeczeństwa w obronę „wartości europejskich” związanych z tolerancją, prawami mniejszości i grup defaworyzowanych, a także z demokratycznym państwem prawa i trójpodziałem władzy. Masowość ruchów społecznych w obu krajach przyczynia się także do budowania ich obrazu jako dających nadzieję dla odrodzenia demokracji. Izraelski „Haaretz” pisze o zmianie obrazu Izraela w europejskich mediach i o zainteresowaniu, jakie budzi sprzeciw Izraelczyków wobec odchodzenia rządu od europejskich standardów państwa prawa³⁰.

To przywiązanie do konkretnych wartości i wizji państwa staje się wśród osób protestujących zarówno w Polsce, jak i Izraelu ważną częścią definicji grupy własnej. Serge Moscovici w swoich pracach z obszaru psychologii społecznej koncentrował się na pojęciu społecznych reprezentacji³¹. Są one istotne dla zrozumienia zarówno dynamiki wewnątrz grupy, jak i relacji międzygrupowych. Dominujące narracje ułatwiają zrozumienie świata społecznego, kształtują obraz grupy własnej oraz definiują wrogów. Przyczyniają się do rozwoju współdzielonej rzeczywistości, czyli kontekstu symboli i przekazów zrozumiałych dla wszystkich osób w grupie. Społeczne reprezentacje mogą być więc rozumiane jako ramy interpretacyjne dla osób z grupy. Pozwalają orientować się na przykład w tym, co jest zagrożeniem dla grupy, jacy ludzie mogą z nami współpracować, a kto zasługuje na całkowite wyłączenie ze wspólnoty racjonalnych obywateli. Moscovici definiuje je jako opracowanie obiektu społecznego przez daną społeczność, tak by obiekt ten służył ukierunkowaniu zachowań i komunikacji w grupie. Reprezentacje pozwalają nam zrozumieć, co jest treścią tożsamości społecznej, ponieważ nie tylko odzwierciedlają one rzeczywistość społeczną, ale także ją tworzą. W naszym przykładzie ruchy społeczne – budując nowe narracje i czyniąc z wartości demokratycznych ważną część swojej grupowej

³⁰ A. Tibon, D. Lushi, *Israel's Unplanned PR Coup: How a Protest Movement to Defend Liberal Values Is Captivating Europe*, Haaretz, <https://www.haaretz.com>, 13.08.2023 (14.08.2023).

³¹ S. Moscovici, *Notes towards a description of social representations*, „*European Journal of Social Psychology*”, 1988, nr 18(3), s. 211–250.

tożsamości, podobnie definiując wroga w Polsce i Izraelu – mogą zacząć spostrzegać osoby z „tego drugiego kraju” nie przez pryzmat wcześniejszych ram interpretacyjnych (zanurzonych w tożsamościach narodowych i nawiązaniach do trudnej historii), ale z wykorzystaniem nowych narracji – narracji na temat walki o demokratyczne państwo prawa jako ważnymi składnikami tożsamości grupowej.

Kolejną odpowiedź na temat możliwej zmiany wzajemnych wyobrażeń i relacji pomiędzy mieszkańcami Polski i Izraela znajdziemy w badaniach nad rolą podobieństwa w facylitowaniu kontaktu międzygrupowego i rozwoju pozytywnych postaw wobec innych ludzi. Odwoływanie się do wspólnych haseł, kodów kulturowych oraz – przede wszystkim – wartości, o którym pisaliśmy powyżej, może stać się ważnym elementem budującym lepsze relacje pomiędzy „demokratami” w Izraelu i Polsce. Podkreślanie podobieństw w wartościach i celach ruchów społecznych sprzeciwiających się odchodzeniu przez populistyczne władze od zasad demokracji może przyczynić się do zmiany wzajemnych stereotypów pomiędzy oboma narodami. Wiele dekad badań psychologicznych pokazało wyraźnie, że podobieństwo do „ja” (lub do „nas”) jest jednym z ważniejszych czynników upożytywnienia postaw w stosunku do obcych nam ludzi. Za przykład niech posłużą badania Mirosława Kofty i Patrycji Slawuty³². Badania eksperymentalne przeprowadzone w kontekście relacji polsko-żydowskich wykazały, że dostrzeganie podobieństwa wartości jest istotnym czynnikiem w konstruktywnym radzeniu sobie z trudną przeszłością. Kiedy bliskość kulturowa Żydów i Polaków nie była podkreślana, przypominanie osobom z Polski o okrucieństwach grupy własnej (takich jak powojenne pogromy) wyzwało strategię obronne, mające na celu chronić wizerunek grupy i jednocześnie kształtować negatywne postawy wobec Żydów. Kiedy jednak wskazywano na podobieństwo kulturowe Polaków i Izraelczyków (podkreślając, w zgodzie z sondażami, że oba narody kierują się bardzo podobnymi wartościami), przypomnienie o przewinieniach grupy własnej skutkowało bardziej pozytywnymi postawami międzygrupowymi i humanizacją Żydów. Podobieństwo przekonań, wartości i celów jest więc ważnym czynnikiem mogącym zbliżyć do siebie osoby uczestniczące w prodemokratycznym zrywie i pomóc budować bardziej pozytywną narrację.

Trzecim mechanizmem, mogącym sprzyjać w budowaniu bardziej pozytywnych wzajemnych wyobrażeń i którego rolę chcielibyśmy pod-

³² M. Kofta, P. Slawuta, *Thou shall not kill... Your brother: Victim – perpetrator cultural closeness and moral disapproval of Polish atrocities against Jews after the Holocaust*, „Journal of Social Issues”, 2013, nr 69(1), s. 54–73. doi:10.1111/josi.12003.

kreślić, jest rozwój współpracy i działań solidarnościowych pomiędzy grupami pozbawionymi władzy. W obu krajach protestujący są w opozycji do obecnych rządów. Przykład takiej współpracy – nie pomiędzy grupami różniącymi się narodowością, ale grupami zjednoczonymi przeciwko wspólnemu wrogowi – ilustruje film *Dumni i wściekli* (2014) w reżyserii Matthew Warchusa. Opowiada on historię nietypowego sojuszu brytyjskich górników (protestujących przeciwko zamykaniu kopalń) z organizacjami walczącymi o prawa społeczności LGBT+. Pomimo różnic w stylach życia połączyło ich to, że obie grupy były demonizowane przez rząd Thatcher.

Pierwsze przymiarki do zmiany wzajemnego postrzegania prodemokratycznie zaangażowanych Polaków i Żydów, a nawet współpracy pomiędzy nimi, miały już miejsce (na przykład wymiana doświadczeń, o których pisaliśmy wcześniej). Świadomość walki o te same cele lub z podobnym przeciwnikiem może ułatwić zaangażowanie się w solidarnościowe działania zbiorowe i budowanie większej koalicji ruchów społecznych.

Zakończenie

By zrozumieć przyczyny i proces załamania się instytucji i wartości demokratycznych w Stanach Zjednoczonych, Levitsky i Ziblatt proponowali w swojej książce podejście komparatystyczne. To „doświadczenia innych narodów” stanowią tło porównawcze, dzięki któremu można we własnym środowisku zdemaskować przyszłych potencjalnych dyktatorów, zauważyć podobne strategie polityczne stosowane w celu obalania instytucji demokratycznych czy w końcu podpatrzeć, w jaki sposób inne społeczeństwa obywatelskie radziły sobie z kryzysem politycznym³³. Wydaje się, że w zachodnim i izraelskim dyskursie medialnym – jak usiłowaliśmy wykazać – istnieje przestrzeń dla tego typu narracji porównawczych. Polska czy Węgry nieustannie pojawiają się w nagłówkach medialnych jako „model” (Walker), „lekcja” (Halmai), strona z „podręcznika” (Halmai czy Breuer³⁴), „ostrzeżenie” (Bilewicz).

W tej komparatystycznej perspektywie widać wyraźnie, że Polska pojawia się w izraelskiej debacie publicznej jako negatywny punkt odniesienia, jako kontekst umożliwiający rozpoznanie i zrozumienie podobnych mechanizmów politycznych (takich jak wspomniane koncepty „ironii harmonii” czy „inicjalnego momentu” kryzysu). Demaskowanie

³³ S. Levitsky, D. Ziblatt, *op.cit.*, s. 13.

³⁴ E. Breuer, *Is Israel taking a page out of the Hungary and Poland playbook? – analysis*, The Jerusalem Post, <https://www.jpost.com>, 18.07.2023 (23.07.2023).

i analiza tych strategii politycznych możliwa jest przede wszystkim dzięki włączeniu do debaty publicznej głosów eksperckich z krajów dotkniętych kryzysem. Pozostający w opozycji wobec prawnicowego rządu polscy przedstawiciele świata nauki i publicystyki dzielą się z Izraelczykami nie tylko wiedzą, ale także doświadczeniem. To ostatnie zwłaszcza wydaje się ważnym elementem w próbie budowania wspólnego, społecznego kapitału, gdzie kluczowymi wartościami są nadzieja i wzajemne wsparcie grup protestujących. Próby nawiązania pośredniego dialogu przez demonstrantów, poprzez kulturowe odniesienia czy wspólne hasła, w jakimś małym stopniu zmieniają kierunek polsko-żydowskich relacji, stale nadwyreżanych przez kontrowersyjne tematy z przeszłości. Jednym z ciekawszych, otwartych pytań pozostaje pytanie o to, czy wspólne doświadczenie kryzysu demokracji będzie w stanie na trwałe zmienić charakter relacji i wzajemnych wyobrażeń. Na ile ta niebezpośrednia sieć społeczna polskich i izraelskich grup protestujących może wykorzystać media³⁵, *nomen omen*, jako medium nie tyle przeszłości (tj. zwalczających się odwiecznie polityk historycznych), co raczej współczesności: jako medium do przekazywania i wyrażania aktualnych, realnych aspiracji walczących o demokrację społeczeństw.

Bibliografia

- Bazon E., *In Israel, High Stakes for High Court: Democracy's Fate*, The New York Times, <https://www.nytimes.com>, 30.07.2023 (7.08.2023).
- Beck E., *The new Warsaw Pact: Poland at forefront of new European alliance against Russia*, Israel Hayom, <https://www.israelhayom.com>, 25.02.2022 (7.08.2023).
- Bilewicz M., *A Warning From Poland to Israel's Pro-democracy Protesters*, Haaretz, <https://www.haaretz.com>, 29.03.2023 (23.07.2023).
- Breuer E., *Is Israel taking a page out of the Hungary and Poland playbook? – analysis*, The Jerusalem Post, <https://www.jpost.com>, 18.07.2023 (23.07.2023).
- Broś A., *Wymiar sprawiedliwości w Izraelu – kolejny problem demokracji?*, „IUSTITIA”, 2022, nr 4(49).
- Chaczko K. [i in.], *Demokracja izraelska*, Warszawa 2018.
- Democratic Backsliding – A View from Poland and Beyond*, The Israel Democracy Institute, <https://www.idi.org.il>, 10.08.2020 (15.07.2023).
- Gebert K., *Ziemia zbyt obiecana, na szybko*, Ziemia zbyt obiecana, <https://ziemiazbytobiecana.pl/>, 31.07.2023 (4.08.2023).

³⁵ Prawdziwą kopalnią dla analizy takiej sieci społecznej – opartej na wspólnych refleksjach wokół mediów, debaty eksperckiej i doświadczenia protestów – mogą być media społecznościowe. Nakreśliwszy zatem wstępne założenia, należałoby w dalszych badaniach poszerzyć materiał badawczy o media społecznościowe właśnie.

- 'Handmaid's Tale' author nods at inclusion in Israel protests, Times of Israel, <https://www.timesofisrael.com>, 20.03.2023 (26.07.2023).
- Kofta M., Slawuta P., *Thou shall not kill... Your brother: Victim – perpetrator cultural closeness and moral disapproval of Polish atrocities against Jews after the Holocaust*, "Journal of Social Issues", 2013, nr 69(1), s. 54–73. doi:10.1111/josi.12003.
- Levitsky S., Ziblatt D., *Tak umierają demokracje*, Łódź 2021.
- Maltz J., *The View From Poland: "For Those of Us Fighting for Democracy, Israel Is a Sign of Hope"*, Haaretz, <https://www.haaretz.com>, 13.06.2023 (15.06.2023).
- Matusiak M., *Co zwykli Izraelczycy myślą o Polakach? Jak ważnym krajem jest dla Izraela Rosja?*, Podcast Ośrodka Studiów Wschodnich, <https://www.youtube.com>, (04.07.2023).
- Matusiak M., *Netanjahu po raz szósty: nowy rząd Izraela*, Ośrodek Studiów Wschodnich, <https://www.osw.waw.pl/>, 18.01.2023 (7.08.2023)
- Moscovici S., *Notes towards a description of social representations*, "European Journal of Social Psychology", 1988, nr 18(3), s. 211–250.
- No other democracy in the world*, The Israel Democracy Institute, <https://en.idi.org.il>, 26.03.2023 (16.07.2023).
- Pinkas A., *Beware Netanyahu's Smoke-and-mirrors Show. Israeli Democracy Is Still in Danger*, Haaretz, <https://www.haaretz.com>, 27.04.2023 (24.07.2023).
- Raport o stanie świata*, <https://raportostanieswiata.pl>, 27.07.2023 (5.08.2023).
- Sharon J., *Legal scholars from Poland, Hungary warn of judicial overhaul's dangers to democracy*, The Times of Israel, <https://www.timesofisrael.com>, 27.03.2023 (16.07.2023).
- Tacik J., *Jak nie lubić Żyda?*, Katowice 2023.
- The Irony of Harmony: Why Positive Interactions May Sometimes be Negative*, Association for Psychological Science, <https://www.psychologicalscience.org>, 2.02.2009 (20.07.2023).
- Tibon A., Lushi D., *Israel's Unplanned PR Coup: How a Protest Movement to Defend Liberal Values Is Captivating Europe*, Haaretz, <https://www.haaretz.com>, 13.08.2023 (14.08.2023).
- Troy G., *Israel's democracy is fine – beware Left, Right doom-and-gloomers – opinion*, The Jerusalem Post, <https://www.jpost.com>, 11.01.2023 (23.07.2023).
- Walker S., *Hungary and Poland provide model for Israel's assault on judiciary*, The Guardian, <https://www.theguardian.com>, 16.04.2023 (16.07.2023).
- Wielewska-Baka M., *Anatomia nieobecności. Konflikt izraelsko-palestyński w mediach i w polityce*, Gdańsk 2023.
- Wieliński B.T., *Konsultacje autokratów, czyli co rząd PiS doradzał Benjaminowi Netanjahu*, Gazeta Wyborcza, <https://wyborcza.pl>, 27.03.2023 (7.08.2023).
- Wieliński B.T., *Co wspólnego mają Polska i Izrael? I dlaczego tak wiele? Wieliński rozmawia z Gebertem*, Gazeta Wyborcza, <https://wyborcza.pl>, 2.08.2023 (7.08.2023).
- עוד מכה לדמוקרטיה בפולין? "החוק נגד רוסיה" ש"סלק את מנהיג האופוזיציה, Ynet, <https://www.ynet.co.il>, 29.05.2023 (20.07.2023).
- בית הדין האירופי נגד המהפכה המשפטית של פולין, שבדרך לספוג עוד עונשים, Ynet, <https://www.ynet.co.il>, 5.06.2023 (20.07.2023).
- פולין: הצי מיליון בני אדם השתתפו בהפגנה "להצלת הדמוקרטיה", Ynet, <https://www.ynet.co.il>, 4.06.2023 (20.07.2023).

The references to the Polish crisis of democracy in the Israeli media – the analysis of public discourse

Abstract

The aim of the article is to describe the comparisons of the crisis of democracy in Israel with the Polish situation in the current Israeli public debate – in journalistic and information media with a liberal, left-wing, center-left profile, critical of the judicial reform introduced by the coalition government of Benjamin Netanyahu. In the first part of the publication, we analyze the articles in which Poland appears primarily as a negative reference point. In the second part we illustrate the important presence of Polish representatives of science and journalism in the Israeli public debate. In the last section, we pay attention to the protesting groups in Poland and Israel, asking about the nature of the indirect social bond – although it connects different national groups (Poles and Israelis), they fight for the same democratic values.

Keywords: public discourse, Israeli media, crisis of democracy, Poland, Israel